

Azerbaycan'da Sovyet İşgaline Karşı Halk İsyanlarının Örgütlenmesinde Türk Asker ve Subaylarının Rolü

Mehman Süleymanov*
ORCID: 0000 0002 7139 9624

Öz

28 Mayıs 1918'de Azerbaycan halkı yirminci yüzyılda ilk kez bağımsızlığını ilan etti. Bu bağımsızlık sadece 23 ay sürdü. 28 Nisan 1920'de Sovyet Rus birlikleri bağımsız Azerbaycan'a saldırdı. Kısa bir süre içinde, Sovyet Rusya'nın 11. Kızıl Ordusu'nun askeri güçleri, Azerbaycan topraklarının tamamını kontrol altına aldı. Ancak Azerbaycan halkı bu işgale ve bağımsızlık kaybına razı olmadı. Bu nedenle Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde Bolşevik işgaline karşı halk ayaklanmaları meydana geldi. Azerbaycan'daki Türk askerleri, bu ayaklanmaların birçoğunun hazırlanmasında ve uygulanmasında yakından yer aldı. Osmanlı askerleri Azerbaycan'a farklı zamanlarda geldiler ve birçoğu Azerbaycan'da yaşamayı tercih etdiler. Daha sonra bu Türk askerleri de Azerbaycan halkının milli kurtuluş mücadelesine katılarak Sovyet işgaline karşı ayaklanmaların hazırlanmasında aktif rol aldılar. Bu makalede Türk asker ve subaylarının 1920-22-ci yıllarda Azerbaycan'daki sovyet işgaline karşı halk ayaklanmalarına katılımını incelemektedir.

Anahtar kelimeler: Bağımsızlık, Bolşevik işgali, Halk Ayaklanmaları, Osmanlı Ordusu, Sovyet Hükümeti

Gönderme Tarihi: 11/05/2022

Kabul Tarihi:21/08/2022

---

*Prof. Dr., Azerbaycan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetler Harp Akademisi, Bakü-Azerbaycan, smehman@mail.ru

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

SÜLEYMANOV, M., "Azerbaycan'da Sovyet İşgaline Karşı Halk İsyanlarının örgütlenmesinde Türk Asker ve Subaylarının Rolü", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.9, S.3, s.820-845.

The Role of the Turkish Soldiers and Officers in the Organization of National Uprisings Against the Soviet Occupation in Azerbaijan

Mehman Suleymanov*
ORCID: 0000 0002 7139 9624

Abstract

On May 28, 1918, the Azerbaijani people declared their independence for the first time in the XX century. This independence lasted only 23 months. On April 28, 1920, Soviet Russian military forces attacked independent Azerbaijan. Within a short time, the XI Red Army of Soviet Russia took control of the entire territory of Azerbaijan. However, the Azerbaijani people did not agree with this occupation and the loss of independence. Therefore, national uprisings against the Bolshevik occupation took place in various regions of Azerbaijan. The Turkish military in Azerbaijan was closely involved in the preparation and conducting of those uprisings. As a matter of fact, the Turkish military settled in Azerbaijan when the Ottoman military forces were compelled to leave Azerbaijan under the Mudros peace treaty's terms, which reflected the First World War results. Later, the Turkish military joined the national liberation struggle of the Azerbaijani people and took an active part in the preparation of the uprisings against the Bolshevik occupation. This article analyzes the role and level of engagement of Turkish military personal in the national-liberation struggle of the Azerbaijani people against the Bolshevik occupation.

Keywords: Independence, Bolshevik Occupation, National Uprisings, Ottoman Military, Soviet Power

Received Date: 11/05/2022

Accepted Date: 21/08/2022

---

* Professor, Armed Forces Military Academy of the Republic of Azerbaijan, Baku-Azerbaijan, smehman@mail.ru

You can refer to this article as follows:

SÜLEYMANOV, M., "Azerbaycan'da Sovyet İşgaline Karşı Halk İsyanlarının örgütlenmesinde Türk Asker ve Subaylarının Rolü", *Academic Journal of History and Idea*, Vol. 9, Issue 3, 2022, p.820-845.

Роль Турецких военных в организации народных восстаний против советской оккупации в Азербайджане

Мехман Сулейманов*
ORCID: 0000 0002 7139 9624

Резюме

28 мая 1918 года азербайджанский народ впервые в двадцатом веке провозгласил свою независимость. Эта независимость длилась всего 23 месяца. 28 апреля 1920 года советские российские войска напали на независимый Азербайджан. В короткие сроки войска 11-й Красной Армии Советской России взяли под свой контроль все азербайджанские земли. Однако азербайджанский народ не согласился с этой оккупацией и потерей независимости. По этой причине народные восстания против большевистской оккупации проходили в различных регионах Азербайджана. Турецкие военные в Азербайджане принимали непосредственное участие в подготовке и проведения многих из этих восстаний. Турецкие военные приезжали в Азербайджан в разные время, и многие из них предпочитали жить в Азербайджане. Позже эти турецкие солдаты также принимали активное участие в подготовке восстания против советской оккупации, участвуя в национально-освободительной борьбе азербайджанского народа. В статье исследуется участие турецких солдат и офицеров в народных восстаниях против советской оккупации Азербайджана в 1920-22 гг.

Ключевые слова: независимость, большевистская оккупация, народные восстания, турецкая армия, советское правительство.

Получено: 11/05/2022

Принято: 21/08/2022

---

* Профессор, Военная академия Вооруженных Сил Азербайджанской Республики, Баку-Азербайджан, stehman@mail.ru

Ссылка на статью:

SÜLEYMANOV, M., "Azerbaycan'da Sovyet İşgaline Karşı Halk İsyanlarının örgütlenmesinde Türk Asker ve Subaylarının Rolü", *академическая история и мысль*, Т.9, NO.3, 2022, с.820-845.

Giriş

28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, tarihi gelişiminin yeni bir aşamasına girmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile beraber Çarlık Rusyası'nın bir asırlık işgalinden sonra insanlar ilk kez kendi kaderlerinin belirleyicisi oldular, ulusal değerlerin gelişmesi için yeni fırsatlar yarandı, milli eğitim ve ulusal öğrenim alanında tarihi başarılarla imza atıldı. Azerbaycan, dünya ülkeleri arasında hak ettiği yeri aldı, farklı etnik gruplara eşit haklar tanındı, ülkede demokratik değişikliklerin uygulanması, ekonominin hızlı gelişmesinin sağlanması uğruna ciddi girişimlere başvuruldu.

Ne yazık ki, zor tarihi koşullar nedeniyle Azerbaycan'ın bağımsızlığı sadece 23 ay sürmüştür. 28 Nisan 1920'de Bolşevik Rusya'nın 11. Kızıl Ordusu, uluslararası kuralları ihlal ederek Azerbaycan topraklarına girdi ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına son verdi. İşgalci Bolşevik birliklerin Bakü'ye hızla sızması, ilk bakışta Azerbaycan halkının işgale ciddi bir şekilde diremediği ve Azerbaycan'da Bolşevizme güçlü bir desteğin olduğu izlenimini verse de, kısa sürede Bolşevik işgaline karşı direniş alevlendi ve Azerbaycan'ın tüm bölgelerinde yükselmeye başladı. Kuşkusuz bu direniş hareketinin başlıca ve temel kaynağı, bağımsızlığını kaybetmeyi kabullenmeyen Azerbaycan halkı olmuştur. Azerbaycan'da söz konusu direniş hareketinin alevlenmesinde, tabii ki, eski Osmanlı ordusu mensuplarının çok büyük ölçüde önemli katkıda bulunmaları inkar olunmaz bir tarihi gerçektir. Türk subaylarının Azerbaycan'ın kendi politik bağımsızlığını tekrar kazanmak uğruna eski Osmanlı harbi erkanının can-ı gönülden Azerbaycandaki milli direniş hareketine katılması, Azerbaycan-Türk askeri kardeşliğinin daha bir parlak örneğidir ve bu nedenle Türk birliklerinin Azerbaycandaki direniş hareketinin organize edilmesinde ve örgütlenmesinde rolünün incelenmesi, gerek bilimsel, gerek de tarihi açıdan çok büyük önem taşımaktadır. Günümüzde de kendi güncelliğini koruyan Türkiye- Azerbaycan askeri işbirliğini incelemek, zor anda bize yardıma koşmuş şanlı Türk askerlerinin tarihi hizmetlerini bir daha minnetdarlıkla hatırlatmak bizim için hem de bir şükran borcudur.

1. Türk Subaylarının Azerbaycan'a Geliş Nedenleri

Türk subay ve askerlerinin Azerbaycan'a ilk gelişi Birinci Dünya Savaşı ile bağlantılıydı. Bu savaş sırasında Kafkas cephesinde Rus ve Osmanlı Türk birlikleri arasında şiddetli çatışmalara her iki taraftan da çok sayıda esirin alınmasına neden oldu. Günümüze dek gelmiş bilgilere göre, Osmanlı birlikleri tarafından ele geçirilen Rus askerlerinin sayısı 17 binin

üzerindeydi.¹ Başka bir rapora göre, bu esirlerin sayısı 20 bine² ulaştı. Ancak Rus ordusunun ele geçirdiği Osmanlı askerlerinin sayısı oldukça fazlaydı. Farklı araştırmalar bu esirlerin sayısı için farklı rakamlar vermiştir. Örneğin, Rus ordusunun esir aldığı Türk askerlerinin sayısının 19.000 ile 22.000 arasında olduğu bildirilmiştir.³ Başka bir rapora göre Rus ordusu tarafından alınan toplam Türk esir sayısı 60.000 ile 70.000 arasındaydı.⁴

Bu esirlerin Rusya'nın Uzak Doğu, Priamur ve İrkutsk askeri bölgeleri ile Samara çevresine nakledildiğine dair haberler var. Türk esirlerinin Rusya'nın derinliklerine taşınması ciddi zaman ve masraf gerektiriyordu. Bu nedenle, daha sonra bu esirlerin bir kısmının Kafkas cephesinde tutulmasına karar verildi. Bu bağlamda, Ocak 1915'te Kafkas Cephesi Sıhhi ve Tahliye Dairesi Başkanı Prens Oldenburg, Bakü Garnizon Komutanı Amiral Klyupfel'e Hazar Denizi'nde uygun bir ada bulunmasını talep eden bir mektup gönderdi. Önerilen adalar arasında Nargin'de (Büyük Zire) bir esir kampının kurulması uygun görüldü. Gerekli inşaat çalışmalarının ardından 1915 Mart ayı sonuna kadar adaya 208 Türk esir getirildi.⁵ Var olduğu dönemde Nargin toplama kampından geçen toplam Türk esir sayısı hakkında bilimsel ve tarihi dolaşımdaki bilgiler de farklıdır. Bir kaynağa göre, bu kampta 15 bin kadar asker esir alındı⁶, bir başka rapora göre ise 20.000-25.000 kadar kişi esir alındı.⁷ 1918'in başında, Brest-Litovsk barış anlaşması imzalandığında, bu kampta yaklaşık 7.000 kişi esir mevcut idi.⁸ Nargin toplama kampı da bir geçiş kampı olarak tasarlandı ve buraya getirilen mahkumların bir kısmı daha sonra Rusya'ya nakledildi.

Azerbaycan milliyetçi çevreleri Türk esirlerin Nargin adasına yerleştirilmesini yakından takip etti. Bu tutsakların karşılaştıkları zorlukları hafifletmek için mümkün olan adımlar atıldığı gibi kaçırılmaları da odaklanılan konulardan biriydi. Sonuç olarak, Temmuz 1915'te Nargin adasındaki Türk esirlerin kaçırılması başladı. O yılın Ağustos ayında bir grup daha

¹Vasif Gafarov, "Birinci Dünya Savaşı yıllarında rus esirlerin tutuldukları Osmanlı kampları ve Yozgat üsera garnizonu", <https://bozoksempozyumu.bozok.edu.tr/dosya/cilt2/122-131.pdf>(12.12.2021).

² Mahmut Akkor, "I. Dünya Savaşı Döneminde Kafkasya'da Bulunan Türk Esirleri", *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, Kafkasya Özel Sayısı, s. 46.

³ V.Gafarov, *a.g.m.*,

⁴ Akif Aşırılı, *Nargin adasında türk esirləri*, Elm ve tehsil, Bakı 2011, s.15; Ali Kaşıyüğun, "I. Dünya Savaşı'nda esirler üzerine bazı değerlendirmeler", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Nisan 2018, C. 4, S. 1, s.79.

⁵Konstantin Poxvalyuk, "Prostranstvo plena Pervoy mirovoy: laqer dlya turetskix plennix na ostrove Narqen (1915-1918 q.)", *Mejdunarodnaya jizn, Spetsialny bıpusk: İstoriya bez kpyur, Velikaya voyna, Naçalo, Moskva* 2014, s.107; <https://histrf.ru/biblioteka/pamyatniki-geroyam-pervoy-mirovoy/b/prostranstvo-pliena-piervoi-mirovoi-laghier-dlia-turietskikh-pliednykh-na-ostrovie-narghen-1915-1918-ghgh> (12.12.2021).

⁶ A.Aşırılı, *a.g.e.*, s.15; Hilal Güven Özbey, Nargin adası: Hazarın ortasında unutulmuş şehitler, <http://www.gercekhayat.com.tr/kapak/nargin-adasi-hazarin-ortasinda-unutulan-sehitler/>(12.12.2021). Olga Bulanova, Ostrov Narqen – tri kilometra ada, boli, Smerti i tayn <https://azerhistory.com/?p=5316>(12.12.2021).

⁷ Laqer dlya turetskix voennoplennih na ostrove Narqen <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (12.12.2021).

⁸ O. Bulanova, *a.g.m.*,

kaçırılarak şehre getirildi.⁹ Türk savaş esirlerinin kaçırılmasına katılanlardan Miraziz Seyidli, bir seferde 16 esir Türk subayının kamptan kaçırıldığını hatırlattı.¹⁰ Aynı zamanda sadece Nagir adasından değil, Türkiye'den de Rusya'ya götürülen Türk subaylarının esaretten kaçarak Azerbaycan'a geldiği biliniyor.¹¹ Rus esaretinden kaçırılan Türk askerlerinin bir kısmı Türkiye'ye dönse de birçoğu Azerbaycan'da kaldı. Bu Türk askerleri Azerbaycan'ın milli güçlerine katıldılar ve tecrübeleriyle öz savunma gruplarının örgütlenmesine yardımcı oldular. Örneğin, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilanından önce, Ermeni-Daşnak askeri tehdidini ortadan kaldırmak için Nuha (Şeki) bölgesinde örgütlenen bir meşru müdafaa grubu, esaretten kaçırılan Türk subayları Badri efendi ve Sidgi efendi tarafından yönetiliyordu. Sidgi Efendi daha sonra orada savunma kuvvetlerinin kurulmasına yardımcı olmak için Azerbaycanın Kutgashen (şimdiki Kebele) bölgesine gönderildi. Hakkı Efendi ve Alaaddin efendi Zagatala bölgesinde savunma gruplarının kurulmasına öncülük etmiştir.¹² Bir Türk subayı olan Hüsameddin Tugay 10 Türk esiri daha etrafına toplayarak Gence'de birkaç gönüllü savunma grubu örgütleyerek Gence'de asayişin korunması görevini yaptı.¹³

Nargin adasından serbest bırakılıp Rusya'ya götürülerek Azerbaycan'a getirilen Türk esirlerin sayısı konusunda kesin bir istatistik bulunmamaktadır. Ancak sayılarının az olmadığı bilinmektedir. Hatta 1918 yılının Ağustos-Eylül aylarında¹⁴ Bakü'nün kurtuluşu için yapılan savaşlara Türk savaş esirlerinden oluşan ayrı bir birlik katıldı. Türk askerlerinin Azerbaycan'a ikinci gelişi, Kafkas İslam Ordusu'nun örgütlenmesi ile bağlantılıdır.

28 Mayıs 1918'de Azerbaycan halkının bağımsızlığını ilan ettiği bilinmektedir. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti hükümeti, bu bağımsızlığa yönelik gerçek tehditleri ortadan kaldırmaya yardım etmesi için derhal Osmanlı devletine başvurdu.¹⁵ Osmanlı devleti de iki devlet arasında 4 Haziran 1918'de Batum'da imzalanan Dostluk Antlaşması'nın 4.¹⁶ maddesi uyarınca Azerbaycan'a askeri yardım göndermeye karar verdi. Bu askeri güçler ile Azerbaycan'ın milli askeri güçleri temelinde Kafkas İslam Ordusu kurulmuştur. Türk subayı

⁹K.Poxvalyuk, *a.g.e.*, s.115; Laqer dlya turetskix voennoplennix na ostrove Narqen <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (12.12.2021).

¹⁰ Mireziz Seyidli, 28 May istiqlal yolunda Azeri telebeleri, Azerbaycan Ordusu qazeti, 28 may 1998-ci il, s.3.

¹¹ Nağı Şeyxzamanlı, *Azerbaycan istiqlal mücadilesi hatireleri*, Azerbaycan", neşriyyatı, Bakı 1997, s.43, 45, 47.

¹²İsmayıl Berkük, *Büyük harpte Şimali Kafkasdaki fealiyyetimiz və 15. Fırkanın harekatı ve muharibeleri*, 94 sayılı askeri mecmuanın tarih kısmı, N-35, 1934, s.10-11; Mehman Süleymanov, *Azerbaycanda türk şehdilikleri*, Herbi neşriyyat, Bakı 2000 s.28-29.

¹³ Hüsamettin Tuğac, *Bir neslin devamı*, Mars matbaası, Ankara 1966, s.147-148.

¹⁴ Rüşti, *Büyük harpte Baku yollarında 5. Kafkas fırkası*, 93 sayılı Askeri mecmuanın tarih kısmı, Askeri matbaa, N-34, Ankara 1934, s.138.

¹⁵ *Birinci dünya harbinde türk harbi Kafkas cebhesi 3ncü ordu harekatı*, C. II, Genelkurmay basım evi, Ankara 1995, s.555.

¹⁶ *Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika (1918-1920), Vneşnyaya politika*, Azerbaydjan, Baky 1998, s.16.

ferik-i sani Nuri Paşa bu Ordunun komutanlığına Azerbaycanlı korgeneral Aliğa Şixlinski onun vekilligine atandı.¹⁷ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kafkas İslam Ordusu'nun dağıtılması ve Türk birliklerinin geri çekilmesi ihtiyacı doğdu. Nuri Paşa da dahil olmak üzere bir dizi Türk askeri gönüllü olarak Azerbaycan'da kalmak ve Azerbaycan Ordusu'ndaki hizmetlerine devam etmek istedi. Ancak İtilaf devletleri tüm Türk askerlerinin Azerbaycan'dan koşulsuz olarak geri çekilmesini talep ettiler. Sonuç olarak, 27 Ekim 1918'de Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından imzalanan bir emir, Kuzey ve Güney Kafkasya'daki tüm Türk birliklerinin tamamen geri dönmesini talep etti. Bu şarta uymayanlar ağır şekilde cezalandırılacaktı.¹⁸

İtilaf devletleri adına Bakü'ye giren İngiliz birliklerinin komutanı General W. Thomson bile Bakü'ye gelişinin ilk gününde Türk birliklerinin Azerbaycan'da kalmasını yasaklayan bir bildiri yayınladı. Bildiride Azerbaycan'da kalan Türk vatandaşlarını bulup teslim edenlere ödül verileceği belirtildi.¹⁹ Bu yasaklara rağmen Azerbaycan'da az sayıda Türk askeri kaldı. Hatta yaklaşık 10 tanesi Cumhuriyet Ordusu'na alındı. 1918 yılının Aralık ayının son günlerinde, bu subayların Ağdam'daki bir piyade tümeninin parçası olarak Azerbaycan'ın İngiliz birlikleri tarafından kontrolüne karşı izinsiz protestolara katıldıkları için ordudan ihraç edilmek zorunda kaldıkları bilinmektedir.²⁰ Ancak Azerbaycan, Kafkas İslam Ordusunda görev yapan Türk askerlerinden birkaçının Azerbaycanda kaldığı bilinmektedir.²¹ Özellikle Nuri Paşa, Azerbaycan'dan ayrılmasına rağmen daha sonra Azerbaycan'a döndü ve 1920 yazında Karabağ'da alevlenen direniş hareketinin liderliğini devraldı.

Türk askerlerinin Azerbaycan'a üçüncü gelişi Osmanlı Türkiye'sinin I. Dünya Savaşından sonra Osmanlı askerlerinin İtilaf devletlerinin zor takibleri ile karşılaşmasından ilgilendir. Bir yanda İtilaf devletleri askeri birliklerinin, diğer yanda Yunan birliklerinin Osmanlı sınırlarına müdahilesi, ülkenin parçalanması için gerçek bir tehdit oluşturuyordu. Osmanlı ordusunun bazı askerleri, itilaf devletlerinin takibinden kaçmak için Azerbaycan'a sığındı. Aralarında çok sayıda subay vardı. Azerbaycan hükümeti ve halkı, bu sorunlu askerleri sıcak bir sevgi ile karşıladı, onlara mümkün olan her türlü bakımı sağladı ve hatta iş bulmaları ve böylece

¹⁷ Nasir Yüceer, *Birinci dünya savaşında Osmanlı ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatı*, Genelkurmay basım evi, Ankara 1996, s.72; Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arxivi, fond 2918, siyahı 1, iş 1, v.45.

¹⁸ Süleyman İzzet, *15. Piyada tümeninin Azerbaycan ve Şimali Kafkasyadaki harekatı ve müharibeleri*, 103 sayılı askeri mecmuanın tarih kısmı, Askeri matbaa, N-4, Ankara 1936, s.248.

¹⁹ *Şimali İranda Böyük Britaniya qoşunlarının rəhbəri general-mayor Tomsonun Bakı şəhərinin ingilis qoşunları tərəfindən tutulması barəsində müraciəti*, M. Qasımlı, *Birinci Dünya müharibəsi illərində böyük dövlətlərin Azərbaycan siyasəti*, III hissə, Adiloğlu nəşriyyatı, Bakı 2004, s.272.

²⁰ Mehman Süleymanov, *Mehmandarov*, Hərbi nəşriyyat, Bakı 2000, s.75.

²¹ Mehman Süleymanov, Azerbaycanı vətən seçmiş türk herbçileri, Azerbaycan Orudusu qazeti, 2 noyabr 1999-cu il, s.2.

geçimlerini sağlamaları için fırsatlar sundu. Türk subay ve askerleri Bakü'deki Yardım Alayı'na alındı. Azerbaycan askeri kuvvetlerinin Karabağ cephesinde Ermeni kuvvetlerine karşı uğraştığı bir dönemde hükümet, ülkenin başkentinde asayiş ve düzeni sağlamak için Savunma Bakanlığı bünyesinde böyle bir alay düzenlemeye karar verdi. Daha sonra bu alay Savunma Bakanlığı'ndan İçişleri Bakanlığı'na devredildi. Bu alayı hızla organize etmek ve Azerbaycan'a sığınan Türk askerlerinin icabına bakabilmek için toplu halde askere alındılar. Yardım alayına kabul edilen Türk askerlerinin maaşları da Azerbaycan hükümeti tarafından ödendi.²²

Mevcut bilgilere göre, yardım alayının tüm personeli ve bu alayın komutanı Türk subaylarından oluşuyordu.²³ Sovyet kaynakları bu alaydaki toplam personel sayısını 2.000²⁴ olarak belirtiyor. Azerbaycan'a sığınan Türk askerlerinin birkaçının Cumhuriyet Ordusu'na kabul edildiğine dair bilgiler de vardır. 1920'lerin başında Harbiye Nazırı'nın emriyle altı Türk subayı Cumhuriyet Ordusu'na alındı.²⁵ Ordunun savaş gemileri, zırhlı araçlar ve meclis güvenlik timinin personeli arasında Türk askerleri de vardı.²⁶

2. Türk Askerlerinin Karabağ Ayaklanmasına Katılımı

Nisan 1920'de Bolşevik (Sovyet) Rusya'nın 11. Ordu kuvvetleri ciddi bir direnişle karşılaşmadan Bakü'nün kontrolünü ele geçirdiler. Fakat Bakü'nün kısa bir zamanda işgali Azerbaycan halkının yeni durumla barışması anlamına gelmiyordu. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonra, Azerbaycan'da kalan Türk askerlerinin katılımıyla Azerbaycan'ın tüm bölgelerinde Bolşevik işgaline karşı kitlesel isyanlar patlak verdi. Türk subaylarının katılımıyla ilk büyük isyan Karabağ'da gerçekleşti ve bu isyanın liderliğini Nuri Paşa devraldı.

Kafkas İslam Ordusu hareketinin sona ermesinden sonra Türkiye'ye dönen Nuri Paşa, 1919 sonlarında Bakü'ye dönmek zorunda kaldı. Bu kez Kurtuluş Savaşı komutanlarından Kazım Karabakır Paşa'nın talimatıyla Bakü'ye gelen Nuri Paşa, Azerbaycan halkı ve hükümeti tarafından sıcak bir şekilde karşılandı.²⁷

²² Hüseyin Baykara, *Azerbaycan istiqlal mübarizesi tarixi*, Azərneşr, Bakı 1992, s.269.

²³ Memmed Emin Resulzade, *Azerbaycan Cümhuriyyeti*, Elm, Bakı 1990, s.66; Memmed Emin Resulzade, *Esrimizin Siyavuşu, Çağdaş Azerbaycan edebiyatı, Çağdaş Azerbaycan tarihi*, Genclik, Bakı 1997, s.48; Mirza Bala Mehmetzade, *Milli Azerbaycan hareketi*, Azerbaycan kültür derneği yayınları N-40, Ankara 1991, s.131.

²⁴ Parvin Darabadi, *Voенно-političeskaya istoriya Azerbaydjana (1917-1920 qodı)*, izdatelskiy dom Kavkaz, Bakı 2013, s.245.

²⁵ *Sbornik prikazovpo voennomu bedomstvu Azerbaydjanskoy Demokratičeskoj Respubliki*, Sostavitel Atamalı Şaxbazov, T.III, Maarif, Bakı 2018, s. 49, 294, 349.

²⁶ M. E. Resulzade, *Azerbaycan Cümhuriyyeti*, Elm, Bakı 1990, s.66; Mehmetzade, *a.g.e.*, s.131; N. Şeyxzamanlı, *a.g.e.*, s.100.

²⁷ N. Karaköse, *a.g.e.*, s.359-360.

Nuri Paşa'nın Bakü ziyareti İngiliz hükümeti tarafından çok sert bir şekilde karşılandı ve hatta Paris Barış Konferansı'na giden Azerbaycan heyeti bile İngiliz heyetinin Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıması için baskıyla karşı karşıya kaldı. İngiliz hükümeti, Azerbaycan hükümetinin Nuri Paşa ve diğer Türk askerlerini Azerbaycan'dan kovmasını açıkça talep etti. Hatta İngiliz hükümetinin Nuri Paşa'nın tutuklanması için bir milyon ruble ödül vadettiği malumdur. Azerbaycan hükümeti, baskılara rağmen, Büyük Britanya'nın Nuri Paşa talebini kabul etmemiş ve bunun yerine "Ev sahipliği hakkı olmayan bir bağımsızlık istemiyoruz"²⁸ açıklamasını yapmıştır.

Aralık 1919'da Nuri Paşa, meslektaşlarıyla birlikte Dağıstan'a gitti ve burada Denikin'in ordusunun güneye doğru ilerlemesine karşı yerel direniş hareketine katıldı. Buradaki faaliyetleri Azerbaycan hükümeti tarafından finanse edildi.²⁹ Nuri Paşa'nın Denikin'in ordusuna karşı direnişi Bolşevik güçlerin de çıkarındaydı. Nuri Paşa Dağıstan'da kaldığı süre boyunca Bolşevik güçlerle de bazı temaslarda bulundu. Ancak Nuri Paşa, Bolşevizme herhangi bir bağlılık göstermedi. Nuri Paşa Dağıstan'dayken Bolşevizm ile işbirliğinin ne Türkiye'nin, ne de Azerbaycan'ın geleceğine fayda sağlamayacağını düşündü ve bu nedenle Denikin'in güçlerinin dağılmasından sonra Nuri Paşa tüm çabalarını Bolşevizm'e yöneltti.

Nuri Paşa, 1920 yılı Nisan ayının ortalarında Bakü'ye geldi ve yine halk ve hükümet tarafından sıcak karşılandı. Nuri Paşa Bakü'de durmayarak Gence'ye gitti ve mevcut bilgilere göre 11. Sovyet Ordu Bakü'ye girdiğinde Nuri Paşa Gence'deydi.³⁰ Mayıs ayının ilk günlerinde Nuri Paşa zaten Karabağ'daydı.³¹ Azerbaycan halkının Sovyet işgaline karşı ilk büyük isyanı 26-31 Mayıs 1920'de Gence'de gerçekleşti. Başkaldırımın devam ettiği günlerde Karabağ'da da Sovyet işgaline karşı yeni bir isyan başladı. Karabağ isyanının merkezi Karyagin'deydi (Fuzuli bölgesi). Karabağ'daki Sovyet hükümetini tanımayan gönüllü milli gruplar Gence'de Bolşevik işgaline karşı halk isyanının başladığı haberini aldıklarında Karyagin'de toplanarak Karabağ'daki Sovyet hükümetini devirmek için birlikte çalışmaya karar verdiler.

Alınmış karara göre, 29 Mayıs'ta Karyagin çevresinde 20'ye yakın silahlı gönüllü grubu bölgedeki Bolşevik mevzilerine saldıracaktı. Sovyet kaynaklarına göre Karabağ isyanına,

²⁸ "Zapis besedi A.M.Topçubaşi s lordom Ç.Hardinqom, pervım zamestitelem ministra inostrannix del Britanskoy omperii", *Topçubaşi A.M. Parijsiy arxiv 1919-1940. V çetiryoh kniqax, Kniqa pervaya 1919-1921*, Sostaviteli, Q.Mamuliya və R.Abutalibov, Hudojestvennaya literatura, Moskva 2016, s. 374; N. Karaköse, *a.g.e.*, s.360.

²⁹ N. Karaköse, *a.g.e.*, s.364.

³⁰ N. Karaköse, *a.g.e.*, s.369.

³¹N. Karaköse, *a.g.e.*, s.727.

bölgede bulunan ve sovyet işgalını kabul etmeyen Cumhuriyet Ordusu'nun bir süvari alayı, bir piyade alayı, bir topçu bataryası ve iki makineli tüfek grubu içeriyordu.³²

Cumhuriyet Ordusu'nun bu kuvvetleri Sovyet işgali öncesi, 1920 Mart-Nisan aylarında Karabağ'daki Ermeni tecavüzünün başarılı bir şekilde yatırılmasına katılmışlardır. Onlar Sovyet işgalını desteklemediler ve Sovyet işgaline karşı başlanan isyan sırasında yer aldılar. Karabağ'daki Sovyet birliklerinin belirli bir bölümünün Gence isyanının bastırılmasına gönderilmesi bölgedeki halk isyanının başarısı için müsaide yarattı. İsyancı kuvvetlerin liderleri de bu durumdan yararlanmanın uygun olduğunu düşündüler. 3-4 Haziran 1920 gecesi Nuri Paşa ve Azerbaycanlı albay Zeynalov isyancı milli güçlerle bir araya geldiler ve birleştiler. İsyancı milli kuvvetler kısa süre sonra bölgedeki Sovyet yetkililerini devirdi ve milli hükümetin yeniden tesis edildiğini ilan etti. Albay Zeynalov, Karabağ'daki tüm milli isyancı kuvvetlerin komutanı ilan edildi.³³

Nuri Paşa'nın çevresinde olan birkaç Türk subayının da şu isyana katıldığı bilinmektedir. Yani Nuri Paşa'nın yanı sıra başka Türk askerleri de bu isyanın örgütlenmesinde ve yürütülmesinde yer almıştır. Kazım Karabakır Paşa da kendi anılarında Nuri paşa ile birlikte birkaç türk subayının Karabağ isyanına katıldığını yazmıştır.³⁴ O zaman, 11. Sovyet Ordusu'nun 94. Tugayının 281. Alayı Şuşa'da konuşlanmıştı. Tugayın karargahı Ağdam'daydı. Mayıs ayı sonlarında, milli isyancı güçler Şuşa ve Ağdam'ı birbirine bağlayan telefon hatlarını kesti. Böylece tugay ile 281. Alay arasındaki ilişkiler kesildi. Tümen komutanlığı işgal karşıtı kuvvetlerin gücünü görünce 281. Alayını Şuşa'dan çekme kararı aldı. Sonuç olarak, Karabağ'ın başkenti Şuşa ve çevresindeki bölgelerin yönetim organlarının kontrolü kısa bir süre zarfında ulusal güçlerin eline geçti.³⁵

Şuşa'da milli yönetimin kurulmasından sonra çevredeki bölgelerin Sovyet işgalinden kurtarılmasına başlandı. Hankendi ve Ağdam kısa süre sonra Bolşevik güçlerden kurtarıldı. 11. Kızıl Ordu kuvvetleri bölgeden çekildi ve Terter Nehri'nin sol kıyısına yerleşti. Nuri Paşa'nın yönetimindeki milli kuvvetler, Berde'ye doğru ilerlemeyi ve bu şehri Bolşevik kuvvetlerinden temizlemeyi planlıyorlardı. 3 Temmuz 1920'de Bakü'de polis olan Bahaddin Efendi adında bir Türk vatandaşının Kazım Karabakır Paşa'yla görüşerek Bolşevik kuvvetlerinin Bakü'de toplu yağmacılık yaptığını söylediği, Baküde insanlara zulm edildiği bilgilerini vermesi "Anılar"dan anlaşılmaktadır. Bahaddin Efendi, Nuri Paşa'nın yine zor

³²Mehman Süleymanov, *Azerbaycan Ordusunun tarihi*, C.II, Maarif neşriyyatı, Bakı 2018, s.106.

³³ "Qarabağ İsyanı", *Azerbaycan Halq Cümhuriyyətinin ensiklopediyası*, Baş redaktor Yakub Mahmutov, C.II, Lider neşriyyatı, Bakı 2005, s.13vd.

³⁴ Kazım Karabekir, *İstiqlal harbimiz*, Türkiye yayın evi, İstanbul 1960, s.810.

³⁵ Baxtiyar İbrahımov, *Jizn otdannaya narodu*, Azernesr, Bakı 1989, s.24-25.

durumda olan Azerbaycan halkına yardım etmek istediğini Kazım Karabakır Paşa'ya iletmiştir. Aynı günlerde Nuri Paşa ile yakın temasta bulunan birkaç Türk askeri Azerbaycan'dan gelerek Kazım Karabakır Paşa'ya Nuri Paşa'nın halk isyanına katılmasının Bolşevik kuvvetlerin Azerbaycan'a getirdiği felaketlerle bağlantılı olduğunu söylemişlerdir.³⁶

Nuri Paşa önderliğinde Karabağ'da Sovyet işgaline karşı halk ayaklanmasının hızlı bir şekilde bütün Azerbaycan'a yayılabilme ihtimali ciddi endişelere neden oldu ve Kızıl Kuvvetler tarafından Sovyet hükümetinin gücüne ciddi bir tehdit olarak algılandı. 11. Sovyet Ordu komutanı Levandovski'nin imzaladığı emirlerden birinde, Nuri Paşa'nın da yer aldığı Karabağ isyanını, Sovyet hükümeti için ciddi bir tehdit olarak değerlendirildi:

*“Gence'deki isyan durduruldu. Abşeron Yarımadası ve Gence bölgesinde silahsızlanma sürüyor. Türk generali Nuri Paşa, Azerbaycan ordusu subayları, hanlar ve beylerin önderliğindeki Karabağ (Şuşa, Berde) isyanı şiddetleniyor ve buna karşı mücadele üzüntülü sürac alıyor”.*³⁷

Halk tarafından desteklenen Karabağ ayaklanması o kadar yaygınlaştı ki, milli güçler Berde çevresinde Sovyet güçlerine saldırmayı bile planladı. Bu planı engellemek için 11. Sovyet Ordu Komutanlığı özel bir hareket düzenlemeye karar verdi. Çünkü Gence isyanının Sovyet güçleri tarafından bastırılmasından sonra, Azerbaycan'daki mevcut Bolşevik güçleri toplamak ve onları Karabağ isyanının yatırılmasına yönlendirmek için uygun fırsat yaratıldı. 11. Ordu Komutanlığı da bu fırsatı değerlendirmeyi uygun gördü.

Karabağ isyanını yatırmak için Azerbaycanın Sovyet hükümeti ve 11. Sovyet Ordu Komutanlığı temsilcilerinin katılımıyla özel bir grup oluşturuldu ve bu grup Yevlah'a gönderildi.³⁸ Bu grubun tartışmalarından sonra, XI Ordu Komutanı Levandovski, 9 Haziran 1920'de Karabağ isyanını yatırmak için özel bir emir imzaladı.³⁹ Bu emre göre Karabağ isyanının yatırılması, bölgedeki 11. Ordu'nun 32. Piyade Tümeni'ne tapşırıldı. 18. Süvari Tümeni de isyancı milli güçler üzerinde askeri bir avantaj sağlamak için acil olarak bölgeye getirildi. Süvari Tümeni'ne ek olarak, Azerbaycan Sovyet hükümeti altında 32. Piyade Tümeni'ne bir zırhlı araç müfrezesi ve bir piyade müfrezesi sağlandı. Ayrıca Bolşevik güçlere askeri uçaklar da verildi. 11. Ordu Hava Kuvvetleri Komutanı İ. Mihalyuk liderliğindeki askeri uçaklar, isyanı bastırma operasyonu sırasında Bolşevik güçlerini koruyacaktı.⁴⁰

³⁶ K. Karabekir, *a.g.e.*, s.816-817.

³⁷ *İnternatsionalnaya pomoş XI armii v borbe za pobedu sovetskoy vlasti v Azerbaydjane*, Dokumentü i materialı, 1920-1921, Azerneşr, Baku, s.61-62.

³⁸ Memmed Katibli, *Çinqiz İldırım*, Azerneşr, Baku 1964, s.80.

³⁹ *İnternatsionalnaya pomoş XI armii v borbe za pobedu sovetskoy vlasti v Azerbaydjane*, s.64-65.

⁴⁰ Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığının Siyasi Senedler Arşivi, fond 276, siyahı 23, iş 333, vərəq. 16.

Gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra 10 Haziran 1920'de Bolşevik kuvvetler tüm cephe boyunca milli kuvvetlere saldırmaya başladı. Bütün fedakarlıklara rağmen, milli güçler, çok sayıda ve büyük bir askeri avantaja sahip olan Bolşevik güçler karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. 11 Haziran'da Terter, Berde ve Ağdam toprakları yeniden Bolşevik güçlerin kontrolüne alındı. 13 Haziran'da Şuşa'daki milli güçler de geri çekilmek zorunda kaldı. Milli kuvvetler bu bölgelerde mevzilerini kaybederek Karyagin (şimdiki Fuzuli) çevresine geri çekildi.⁴¹

Nuri Paşa ve milli kuvvetler komutanı Albay Zeynalov da Karyagin çevresinde geri çekildiler. Aynı zamanda Cumhuriyet Ordusu Komutanı Albay Samed Bey Refibeyov komutasında Cumhuriyet Ordusundan bölgede kalmış 1. Cavanşir Piyade Alayının 90 kişilik 1. bölüğü, 102 kişilik 2. Bölüğü, 3. Gence Piyade Alayının 500 kişilik bir taburu, Albay Sofiyev komutasındaki 1. Tatar Süvari Alayı 250 kişilik bir taburu, ve 2. Karabağ Süvari Alayı'na⁴² ait birlikler Karyagin çevresine döndüler.

11. Ordu'nun 16-17 Haziran'da Karyagin-Cebrail bölgesinde şiddetli saldırısı sonucunda milli kuvvetler bir darbe daha almış ve Bolşevik birliklerin şiddetli baskısına dayanamayan milli kuvvetlerden bir kısmı İran sınırını kullanarak Azerbaycan hududlarını terk etdiler. Alay komutanları Albay Samed Bey Refibeyov ve Albay İsrafil Bey İsrafilov'un da aralarında bulunduğu çok sayıda Cumhuriyet Ordusu subayı Nuri Paşa ile birlikte Türkiye'ye giderek Türk Kurtuluş Savaşı'na katıldılar. Albay Samed Bey Rafibeyov (Saygın) Türk ordusu sıralarında hizmetini sürdürerek tuğgeneral makamına kadar yükselebmişti. Böylece Azerbaycan'ı işgal eden Bolşevik güçler, Karabağ'da Sovyet işgaline karşı çıkan halk isyanını yatırmağı başardı.

3. Lenkeran-Astara İsyânına Türk Subaylarının Katılımı

Azerbaycan'da Sovyet hükümetine karşı Türk subaylarının katıldığı halk isyanlarından biri de Azerbaycanın güneyinde, Lenkeran-Astara bölgesindeki isyan idi. Bu isyan kapsamı, silahlı direniş kuvvetlerinin sayısı ve direniş süresi açısından ciddi bir halk hareketi haline gelmişti. Mastam, Lerik, Lülekaran ve Zuvand köyleri de dahil olmak üzere isyanın kapsadığı bölgedeki bazı köylerin sakinleri toplu halde direniş gruplarına katıldı.

1921'in başlarına kadar süren bu isyanın başlıca güç kaynağı, bölgenin çeşitli yerlerinde yedi büyük direniş grubunun oluşmasıydı. Bu grupların en büyüğü, Türk subayı Yusif Cemal Bey ve bölge sakinleri Necefgulu hanla Şahveren tarafından yönetiliyordu. Yusif Cemal Bey,

⁴¹Azerbaycan Halq Cümhuriyyetinin ensiklopediyası, C.II, Lider neşriyyatı, Bakı 2005, s.130.

⁴²İnternatsionalnaya pomoş XI armii v borbe za pobedu sovetksyoy vlasti v Azerbaydjane, s.74.
Azerbaycan Halq Cümhuriyyetinin ensiklopediyası,.....s.130.

Azerbaycan'da kalmış Türk subaylarından biriydi. Azerbaycan'ın Bolşevik birlikleri tarafından işgal edilmesinden sonra Yusif Cemal Bey milli güçlere katılarak Sovyet rejimini devirme mücadelesinde bulundu. Yusif Cemal Bey, Lenkeran bölgesinde ve çevresinde büyük bir silahlı grup toplamayı başarmış ve hareketin başlangıcında o kendi liderliğindeki bu direniş grubuyla Lenkeran bölgesindeki Şahağac, Tengerud ve Safidar köylerini Sovyet güçlerinden temizlemiştir.⁴³ Bunun ardınca Yusif Cemal Bey'in direniş grubuna katılan yerlilerin sayısı daha da arttı.

Yusif Cemal Bey'in Azerbaycan'a ve akabinde Lenkeran bölgesine ne zaman gelmesi, askeri rütbesi hakkında henüz yeterli bilgimiz yok. Basında yansıtılmış doğrulanmayan haberlere göre Yusif Cemal Bey, Cumhuriyet hükümetinin resmi daveti üzerine Azerbaycan'a gelen Türk kuvvetlerinin bir subayı idi ve daha sonra bölge halkına yardım amacıyla Nuri Paşa tarafından Lenkeran'da görevlendirilmiş grubun üyelerinden idi. Yusif Cemal Bey'in bölgedeki tek Türk askeri olmadığı anlaşılmaktadır. Bölge insanları ayrıca Hasan adında bir Türk askerinin bölgede kaldığını, burada evlendiğini ve daha sonra Sovyet yetkilileri tarafından tutuklandığını söylemektedir. Türk askerleri bölgede büyük sevgiye karşılanmışlar ve Astara ilinin Pensar köyündeki Hacı Teymur Camii'nin avlusunda türbesi halen bulunan Yusif Cemal Bey, halk tarafından Cemal Paşa olarak da anılmaktadır.⁴⁴

Yusif Cemal Bey'in paşa olarak anılması, bölge halkı tarafından onun anısına saygının bir göstergesidir. Nuri Paşa ve Mursal Paşa'nın Kafkas İslam Ordusu'nda bu rütbeye sahip oldukları bilinmektedir. Bunların dışında Azerbaycan topraklarında Türk paşaları yoktu. Yusif Cemal Bey'in Nuri Paşa tarafından Lenkeran bölgesine gönderilen Kafkas İslam Ordusu müfrezesinin bir subayı olduğu da şüphelidir. Çünkü Bakü'nün yabancı güçlerden temizlenmesinden sonra Lenkeran bölgesi temsilcilerinin Nuri Paşa'ya gelerek bölgeye askeri güç göndermesini ve bölgenin yabancı güçlerden temizlenmesine yardım etmesini istedikleri bilinmektedir. Ancak Nuri Paşa başlangıçta Karabağ bölgesini Ermeni-Daşnak birliklerinden temizlemeyi tercih etti ve Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan'da kalan güçlerini Ağdam çevresine gönderdi. Lenkeran bölgesine ise askeri güc gönderilmedi.⁴⁵ Bu nedenle Yusif Cemal Bey'in Kafkas İslam Ordusu mensubu olduğunu kesin olarak söylemek güçtür.

Lenkeran-Astara bölgesindeki Sovyet işgaline karşı halk isyanına 6.000'den fazla militanın katıldığı bildirildi. Bazı haberlere göre sayıları 10.000 civarındaydı. Yusif Cemal Bey

⁴³Aleksey Privolnyy, *Nad Muqanyu zarevo Oktyabrya*, Azərneşr, Bakı 1967, s.180.

⁴⁴Merdan Qurbanov-Habib Elizadə, "Cumhuriyetimizin fədailəri - Yusif Camal bəy (Camal Paşa) və silahdaşları", <http://www.anl.az/down/meqale/zaman/2014/iyul/380686.htm>(12.12.2021); Rahim Zakiroğlu, "Mənə kafir gülləsi dəyməzdi", [https://sputnik.az/life/20170331/409583533/mene-kafir-gullesi-\(12.12.2021\)](https://sputnik.az/life/20170331/409583533/mene-kafir-gullesi-(12.12.2021)).

⁴⁵Nesib Elizadə, *Lenkeran qezası zehmetkeşlərinin Sovet hakimiyyətinin qələbəsi və möhkəmləndirilməsi uğrunda mübarizəsi tarixindən*, Azərneşr, Bakı 1963, s.53.

liderliğindeki direniş grubu Lenkeran'ın güneyinde faaliyet gösteriyordu. Lenkeran'ın kuzeyinde Necefğlu Han'ın grubu Sovyet işgaline karşı savaşıyordu⁴⁶. Bu gruplar arasında ve bu gruplarla bölgede isyan çıkaran diğer gruplar arasında ortak faaliyetleri yönlendirmek için belirli bağlantılar vardı.

1920 yılının yazında, Azerbaycan'ın Sovyet işgaline karşı çıkan halk ayaklanmaları nedeniyle 11. Sovyet Ordu Komutanlığı Lenkeran-Astara bölgesine takviye için asker gönderemedi. Bu nedenle 26 Haziran 1920'de Lenkeran'da Sovyet hükümetinin temsilcisi olarak kurulan İnkılap Komitesi temsilcileri bölgedeki Sovyet kuvvetlerinden olan 1. Süvari Tümeni ve 28. Piyade Tümeni yetkilileri ile ortak bir toplantı yaptı ve toplantıda halk isyanlarının silah gücü ile yatırılması karara alındı.⁴⁷

1920 yılının sonuna kadar Lenkeran-Astara bölgesindeki isyancı güçlerin faaliyeti genişliyordu. Büyüyen isyancı güçler, yerel halkın desteğiyle, bölgeyi Sovyetlerden temizlemekte ciddi sonuçlar elde etmeyi başardılar. Aralık 1920'de, Yusif Cemal Bey liderliğindeki bir grup, Astara'daki Sovyet garnizonuna saldırdı ve tümeni Astara'dan uzaklaştırdı. Yusif Cemal Bey'in grubunun faaliyetleri bununla da bitmedi. Astara şehri Sovyet kuvvetlerinden tamamen temizlendikten sonra Yusif Cemal bey Lenkeran'a doğru ilerlemeye başladı. Fakat, 15 Aralık'ta Hazar Denizi kıyısındaki Vel' köyünde yerleşmiş 245. Sovyet piyade alayı Hazar Denizi'nde yüzen bir mayın tarama gemisinin desteğiyle Yusif Cemal Bey'in müfrezesinin ilerlemesini durdurmayı başardı. Ancak Yusif Cemal Bey yaylalarda stratejik mevzileri ele geçirerek mücadelesine devam etti.⁴⁸

Bölgedeki Sovyet hükümetinin tam olarak devrilmesini önlemek için 11. Sovyet Ordu Komutanlığı 1920'lerin sonlarında Lenkeran-Astara civarına çok sayıda asker gönderdi. Bu kuvvetler 248. ve 249. alayları ve 10'dan fazla gemiyi içeriyordu. Gemiler, bölgeye takviye birlikler getirerek isyancılara yönelik planlanan saldırıyı kendi ateşleriyle desteklemek zorunda kaldı. Bu güçlerin getirilmesiyle, Yusuf Cemal Bey'in grubu da dahil olmak üzere isyancı güçlerin faaliyetlerini sınırlamak mümkün oldu. Özellikle, Yusif Cemal Bey'in müfrezesi Astara ile Lenkeran arasındaki Hazar kıyılarını kapladığı için Bolşevik gemilerinin faaliyetleri isyancılara ağır kayıplar verdirdi. Teyit edilmemiş haberlere göre, Yusif Cemal

---

⁴⁶Arnold Kadişşev, *İntervensiya i qrajdanskaya voyna v Azerbaydjane*, Voinizdat, Moskva 1960, s. 350; "Lenkeran İsyanı", *Azerbaycan Halq Cümhuriyyetinin ensiklopediyası*, Baş redaktor Yakup Mahmudov. C.II, Lider neşriyyatı, Bakı 2005, s.164.

⁴⁷*İnternatsionalnaya pomoş XI armii v borbe za pobedu sovetsoy vlasti v Azerbaydjane*, s.99.

⁴⁸ A. Kadişşev, *a.g.e.*, s.351.

Bey de Aralık 1920'nin son günlerinde hayatını kaybetti.⁴⁹ Lenkeran-Astara bölgesindeki halk isyanları ise 1921 yazına kadar sürdü.

4. Türk Askerlerinin Nuha-Ağdaş-Göyçay İsyanlarına Katılımı

Azerbaycan'da Sovyet hükümetine karşı Türk askerlerinin de katıldığı halk isyanlarından biri de Nuha-Ağdaş-Göyçay bölgelerindeki isyandı Merkezi Ağdaş olarak başlanan isyan bir Türk askeri olan Hüseyin Efendi tarafından yönetiliyordu. O, 1915 yılında Osmanlı ordusunda Rus birliklerine karşı savaşırken yakalandı ve Nargin adasına getirildi. Çavuş Hüseyin, Rusya'daki Bolşevik darbesinden sonra Ekim 1917'de esaretten serbest bırakıldı. Hüseyin Bey Azerbaycan'da kalmış ve daha sonra Nuri Paşa'nın komutanlığında oluşturulan Kafkas İslam Ordusu'na katılmıştı. Kafkas İslam Ordusu'nun kaldırılmasından sonra Hüseyin Bey bir daha Azerbaycan'dan ayrılmadı ve kardeşi Mehmet Ömerzade (Ömer oğlu) ile birlikte Nuha'ya gitti ve yaşamını orada sürdürdü. Mehmet Efendi'nin Azerbaycan'a ne zaman gelmesi ve askeri rütbesi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Büyük olasılıkla, Azerbaycan'ı vatan olarak seçen Türk askerlerinden biriydi. Bu kardeşlerin Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti dönemindeki faaliyetleri hakkında da kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bilinen şey hem Hüseyin'in hem de kardeşinin başlangıçta Azerbaycan'da Sovyet iktidarının kurulmasına sadık olduklarıdır. Hatta Hüseyin Efendi, başlangıçta Ağdaş ilçe polisinin şefliğine atanmıştı. O, ayrıca birkaç Türk vatandaşını da liderliğindeki Sovyet polis destesine dahil etti. Ancak, sadece üç ay sonra Hüseyin Efendi Ağdaş'ta polis şefi olmayı reddetti ve Türk ve Azerbaycan müttefikleriyle birlikte dağlara çekildi.⁵⁰ Onun liderliğinde, merkez Ağdaş ilçesi Göyçay-Nuha arasındaki isyan, halk arasında Hüseyin Efendi'nin isyanı olarak biliniyordu.

Hüseyin'in isyanının önemli özelliklerinden biri, çok sayıda Türk halkın ve askerinin buna katılmasıydı. Bir kaynağa göre, Hüseyin'in direniş grubundaki Türk sayısı 30'du.⁵¹ Birçoğunun adı arşiv belgelerinde tespit edilmiştir. Hüseyin Efendi ve kardeşi Mehmet Efendi Trabzon'un Gümüşhane köyündendi. Mehmet Efendi 1921 yılında 22 yaşındaydı.⁵² Deste üyesi 25 yaşındaki Sadi Halil oğlu, Ankara'nın Almi Hacı köyündendi. Kafkas İslam Ordusu'nun bir askeri olarak Azerbaycan'a geldi. Bu ordunun kaldırılmasından sonra

⁴⁹ M. Qurbanov, a.g.m., <http://www.anl.az/down/meqale/zaman/2014/iyul/380686.htm>(12.12.2021).

⁵⁰ Zaklyučitelnoe postanovlenie o predanii sudu Quseyn efendi Omarzade, Mamed efendi Omarzade, Ali İskender Sultanova i druqix v çisle desyati çelovek, s.230; *Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi*, fond 1059, siyahı 1, iş 7, vərəq 230-232.

⁵¹ Dokladnaya zapiska zaveduyuşey Politiceskoqo byuro Aqdaşskoqo uyezda Vladimira Serqeyeva, *Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi* (AR DA), fond 1059 (f), siyahı (siy.).1, iş 1, vərəq (v). 11.

⁵² Zaklyučitelnoe postanovlenie o predanii sudu Quseyn efendi Omarzade, mamed efendi Omarzade, Ali İskender Sultanova i druqix v çisle desyati çelovek, v. 232.

Azerbaycan'da kaldı, evlendi, çiftçiliğe başladı ve Hüseyin'in müfrezesi kurulduğunda bu gruba katıldı. 29 yaşındaki Ali Osman oğlu da Trabzon sakiniydi. 1915 yılında Çarlık Rus birlikleri tarafından yakalandı ve Bakü'ye getirildi. Aynı yıl esaretten kaçarak Nuha'ya geldi, burada evlendi ve çiftçiliğe başladı. Ali Osman oğlu, Azerbaycan'ın Sovyet işgalinden sonra Sovyet Ordusunda da görev yaptı ve Ağdaş'taki milislerin bir üyesiydi. Burada Hüseyin Bey ile tanıştı. Hüseyin polis şefliğinden istifa edip Sovyet hükümetine karşı silaha sarıldığında onu çağırdı. Ali Osman oğlu da bu çağrıyı kabul ederek Hüseyin'in grubuna katıldı. Memmed (Mehmet) Yusuf oğlu 20 yaşındaydı. O da Kafkas İslam Ordusu'nun bir askeri olarak Azerbaycan'a geldi ve Türk birlikleri geri dönünce Azerbaycan'da kalmaya karar verdi. Memmed Yusif oğlu da Ağdaş milislerinde görev yaptı. Hüseyin, Sovyet rejimine karşı savaşırken, Memmed Yusif oğlunu arayarak Bolşevik güçlerin bölgeye geleceğini ve tüm Türkleri öldüreceğini söyledi. Bu nedenle Türklerin bir arada olması önemini anlattı. Memmed Yusuf oğlu da Hüseyin efendinin çağrısını kabul ederek grubuna katıldı. 28 yaşındaki Ali İbrahim oğlu da Türk ordusu eve döndüğünde Azerbaycan'da kalmayı tercih etti. Onun da Nuha-Göyçay bölgesinde de yaşadığı muhtemeldir. Çünkü Hüseyin'in çetesine katılan Türklerin çoğu bu bölgede yaşamaya başladı. Türk ordusunun bir askeri olan Ali İbrahim oğlu, Hüseyin'in çağrısını kabul etti ve ona katıldı. Türk ordusunun 20 yaşındaki bir diğer askeri olan Hasan Bekir oğlu da Hüseyin'in çetesine katılmadan önce Nuha'da ve Göyçayda yaşamıştır.⁵³ Ayrıca, Hüseyin'in grubu şu Türk askerlerini ve tebaasını da içeriyordu: Ali Musa oğlu, Hasan Bağır oğlu, Mustafa Mamış oğlu, Hasan Hüseyin oğlu, Hasan Salah oğlu, Şukur Ali oğlu.⁵⁴

Sovyet yönetimine karşı mücadele başladığında, Hüseyin'in çevresinde sadece yedi kişi vardı. Daha sonra bu grup hem Azerbaycan'da kalan Türk askerleri ve hem de yerel Azerbaycan nüfusu sayesinde büyümeye başladı. Bu grubun üye sayısını 50 kişiye çıkarmak mümkün oldu. Hüseyin'in İttihatçı İslam partisinin bir üyesi olduğuna dair de haberler var. Partiye üyeliği, liderlik ettiği direniş hareketinin ideolojisi üzerinde de belirleyici bir etkiye sahipti. Hüseyin bölge halkı arasında propaganda yaparken Bolşevizm'in Müslüman nüfusa, Kuran-ı Kerim'e ve bir bütün olarak İslam alemine yönelik aşağılayıcı duruşunun kabul edilemezliğini iletmiştir. Hüseyin'in önderliğindeki hareketin milli niteliği netleştikçe, Azerbaycan'da Bolşevizm halk tarafından bilinir hale geldikçe harekete katılanların sayısı artmaya başladı. Bölgedeki Sovyet yetkililerinin temsilcileri bile şu harekete katıldılar ve

⁵³ Zaklyuçeniye upolnomoçennoço sledstvennoy çasti bandotdeleniya AZÇEKA, AR DA, f.1059, siy.1, iş 7, v. 258-264.

⁵⁴ Spisok obvinyayemıx po delu za N-280 o şayke bandita Quseyn əfendi Omarzade, AR DA, f.1059, siy.1, iş 7, v. 14.

çabalarını Bolşevizm'in devrilmesine karşı yönlendirdiler. Nuha ilçesinin 4. milis birliğinin şefi de bu harekete sempati duymuş ve Hüseyin Efendi'nin hareketine her şekilde yardımcı olmuştur. Yapılan çalışmalar sonucunda Hüseyin Bey'in liderliğini yaptığı grubun üye sayısı 800'e⁵⁵ ulaştı.

Grup iyi silahlanmış ve donanımlıydı. Müfreze üyelerinin atları ve tüfekleri vardı. Grubun emrinde ayrıca 4 makineli tüfek vardı. Bu makineli tüfeklerden biri, Göyçay sakini, grubun aktif bir üyesi ve fikir liderlerinden olan Alisgender Sultanov tarafından alınmıştı. Alisgender Sultanov bu silahı Karabağ'dan 9 milyon rubleyi almayı başardı. Onun teşvikiyle Haziran 1921'de bölgede İttihat Partisi mensuplarının gizli bir konferansı düzenlendi ve bu konferansta Sovyet hükümetine karşı etkili mücadele yöntemleri tartışıldı. Konferansta sadece bölgede değil, aynı zamanda bir bütün olarak Azerbaycan'da Sovyet hükümetinin devrilmesinin yanı sıra Azerbaycan'da Sovyet hükümetinin liderlerinin öldürülmesi tartışıldı. Amacına ulaşmak için Haziran 1921'de Ağdaş ilçesinin Genceli semtinde Sovyet hükümeti devrildi ve yerel yönetim milli güçler tarafından ele geçirildi.⁵⁶

Alisgender Sultanov'un Nuri Paşa ile kendi bir yakınlığı vardı. Alisgender Sultanov, Kafkas İslam Ordusu'nun dağıtılmasının ardından İngiliz ordusu tarafından tutuklanıp Batum'da hapsedilen Nuri Paşa'nın serbest bırakılmasında görev aldı. Hatta bazı finansal maliyetleri de kendisi karşıladı. Alisgender Sultanov'un Karabağ isyanının yatırılmasından sonra Türkiye'ye dönen Nuri Paşa ile temasları olduğu ve ondan Azerbaycan'daki Sovyet hükümetinin devrilmesi konusunda tavsiyeler aldığına dair haberler de var. Alisgender Sultanov ve onun çevresinden olan "kör" Mehmet Hüseyin, Ağdaş bölge yönetiminin eski başkanı Şafiha Efendi ve Ağdaş polis şefi olduğu iddia edilen İsa bey Nabibeyov da dahil olmak üzere, Sovyet hükümetinin devrilmesi için gizlice kampanya yürütüyorlardı. Alisgender Sultanov ve arkadaşları, Hüseyin'in silahlı kuvvetlerinin bölgedeki Sovyet hükümetini devirmede faydalı olabileceğini gördükleri için onun grubuna katıldılar.⁵⁷

Çalışmalar sonucunda Ağdaş ilçesine bağlı çoğu yerleşim yerinde İttihadi İslam partisi üsleri kurulmuş, Hüseyin Efendi ve silahlı grubu Ağdaş ilçesine bağlı 3. Genceli polis merkezine saldırarak tüm polisleri silahsızlaştırmış, ilçede bulunan Sovyet askerlerini etkisiz hale getirmişlerdi.⁵⁸

⁵⁵Zaklyučitelnoe postanovlenie o predanii sudu Quseyn efendi Omarzade..., v.230. Doklad ot Aqdaşskoy Çrezviçaynoy troyki. N-434, 18.08.1921, AR DA, f.1059, siy.1, iş 7, v. 19.

⁵⁶Zaklyuçeniye upolnomoçennoço sledstvennoy çasti..., v.231.

⁵⁷Zaklyuçeniye upolnomoçennoço ,.....v.259-260.

⁵⁸Doklad ot Aqdaşskoy Çrezviçaynoy troyki, N-434, 18.08.1921. AR DA, f.1059, siy.1, iş 7, v. 19.

Sovyet dönemi belgelerinde Hüseyin önderliğindeki direniş grubunu bir yağmacı ve haydut grubu olarak tanımlamasına rağmen, hem de bu grubun Sovyet yetkilileri dışında yerel halk tarafından güçlü bir şekilde desteklendiğini belirtmektedir. Çünkü büyük grubun gıda tedarigi de yerel halk tarafından gönüllü olarak sağlanıyordu. Yerliler, Nuri Paşa'nın bile Azerbaycan'a geleceğini ve onun Sovyet hükümetini devirme mücadelesine katılacağını inanıyordu. Hüseyin, halk tarafından Kafkasya'daki Türk kuvvetlerinin komutanı olarak da görülüyordu. Bu nedenle halk Hüseyin Bey'in hareketine her türlü destek veriyordu.⁵⁹

Nuha, Ağdaş ve Göyçay illerinin kuzey kesimleri Hüseyin efendi hareketinin sıkı kontrolü altındaydı. Azerbaycan Sovyet hükümetinin bu hareketin diğer bölgelere yayılmasını ve Sovyet hükümeti için bir tehdit oluşturmasını önlemek için ciddi önlemler alması gerekli görüldü. Hüseyin'in hareketini durdurmak için, Azerbaycan Merkez Yönetimi başkanı Muhtar Hacıyev bile Temmuz 1921'de Ağdaş'a geldi ve Azerbaycan hükümeti adına Sovyet hükümetine karşı savaşmayı bırakırsa Hüseyin'in grubunun affedileceğini ilan etti. Hüseyin Bey ve çevresindekiler affı kabul ettiler ve Sovyet hükümetine karşı savaşmayı bıraktıklarını ilan ettiler. Ardınca Hüseyin Efendi Azerbaycan hükümeti tarafından Nuha, Ağdaş ve Göyçay illerinde eşkıyalıkla mücadele için özel bir grubun başına atandı. Sovyet yetkililerine göre, Hüseyin efendi, Sovyet hükümetine direnmeyi bırakmaya karar verdi, çünkü şu hükümetin güçlendiğini gördü. Bununla birlikte, sürecin sonraki gelişimi, bu fikrin geçerliliğini ciddi şekilde şüphe altına aldı. Af ilan edildikten sonra Hüseyin efendi Bakü'ye davet edildi. Bahane, Hüseyin için resmi bir af kararının Bakü'de sunulmasıydı. Aslında hükümet yetkilileri Hüseyin'i tutuklamak niyetindeydiler. Hüseyin'in hareketine sempati duyan insanlar, onu hükümetin niyetleri konusunda uyardı. Hüseyin Efendi de de gizlice Bakü'den ayrıldı ve Ağdaş'a döndü. Burada, affın yetkililerin kötü planlarına dayandığı konusunda grup üyelerini uyardı. Bu nedenle Hüseyin Efendi, direniş grubu üyelerini Sovyet hükümetine karşı mücadelede yeniden harekete geçmeye çağırdı ve bu çağrı grup üyeleri tarafından kabul edildi.⁶⁰

Sovyet yetkililerinin grubun silahsızlandırma girişimleri başarısız oldu ve grubun varlığı ortadan kaldırılamadı. O sırada Azerbaycan merkezi hükümetinin temsilcileri ve yerel yönetimler ortak toplantılar yaparak Hüseyin'in hareketini engellemenin yollarını aramaya başladılar. 20 Ekim 1921'de Ağdaş'ta böyle bir toplantı düzenlendi. Toplantıya Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti İçişleri Bakan Yardımcısı I.İbrahimov, Azerbaycan Demiryolu Polis reisi, Hüseyin Efendi grubunun imhası için oluşturulan birlik başkanı Smirnov, Azerbaycan

⁵⁹ Zaklyuçeniye načalnika otdeleniya po borbe s banditizmom, *AR DA*, f.1059, siy.1, iş 7, v. 117-118.

⁶⁰ Zaklyuçitelnoe postanovlenie o, ..., v.230.

Merkezi Polis teşkilatının temsilçisi K. Fataliyev ve bölge yönetim yetkilileri hazır bulundu. 21 Ekim'de Göyçay ilçesinde de ortak toplantı yapıldı. Bu toplantılarda Ağdaş ve çevre ilçelerde faaliyet gösteren Hüseyin Efendi'nin grubunun derhal dağıtılması konusu tartışıldı.⁶¹

Şu toplantılarda alınan kararlardan biri de grup üyelerinin ayrı ayrılıkta etkisiz hale getirilmesi konusuydu. Çünkü Göyçay'daki toplantının hemen ardından, yani 21 Ekim 1921'de Hüseyin Efendi hareketinin ideolojik lideri Alisgender Sultanov, Sovyet yetkilileri tarafından tutuklandı. Ağdaş iline bağlı Genceli köyünü faaliyet merkezi olarak seçen Hüseyin efendi, hareketin ideolojik liderini cezaevinden çıkarmak için kararlı adımlar atmaya karar verdi. Alisgender Sultanov Ağdaş cezaevinde gözaltına alınmıştı. Hüseyin efendi ve arkadaşları Ağdaş cezaevine bir saldırı başlattı. Ancak Alisgender Sultanov'un Ağdaş cezaevinde değil, Göyçay'da tutuklu olduğu ortaya çıktı. Bu durumda Göyçay cezaevine saldırılmasına karar verildi. Ancak Hüseyin Bey, Göyçay cezaevi'nin güvenliğinin önemli ölçüde arttırıldığını öğrenince baskını ertelemeye karar verdi.⁶²

Ağdaş ve Göyçay'da yapılan toplantılarda Hüseyin Efendi hareketinin bastırılmasına rehberlik etmek üzere beş kişilik bir heyet seçilmiştir. Bu gruba dahil olan Ağdaş il Komünist partisi büro başkanı V.Sergeyev'e Hüseyin Efendi hareketinin temsilcileriyle görüşmelere başlaması ve grup üyelerinin gönüllü olarak teslim olmalarını teklif etmesi talimatı verildi. V. Sergeyev, hareketin temsilcileriyle hemen iletişime geçebildi ve grubun Sovyet hükümetine karşı mücadeleyi durdurma niyetinde olmadığı anlaşıldı. Bu durumda V. Sergeyev, Azerbaycan İçişleri Bakanı ve Fevkalade Komisyonu Başkanı Mircafer Bagirov'u arayarak bölgedeki durumu bildirdi. M. Bagirov'un 26 Ekim 1921'de Nuha-Ağdaş-Göyçay kazalarında Hüseyin efendi hareketine karşı silahlı bir operasyon yürütmesi üzerine 1 numaralı savaş emrini imzaladı. Emir, Hüseyin efendiye teslim olması için 48 saat verilmesini ve grubun teslim olmaması halinde kendisine karşı silahlı operasyon başlatılmasını gerektiriyordu. Operasyonda İçişleri Bakan Yardımcısı İbrahimov başkanlığında 90 kişilik bir grup, Birleşik Harp Okulu'ndan 40 kişilik bir süvari grubu, Göyçay bölgesinden 30 süvari polis grubu, Nuha'dan 35 kişilik bir piyade ve 35 süvari, Ağdaş operasyonuna katıldı, bir polis müfrezesi, Azerbaycan Fevkalade Komisyonu tarafından gönderilen 100 kişilik özel görevli milis gücü ve 15 askeri öğrenci yer alacaktı. Operasyonun 30 Ekim'de başlayıp 2 Kasım'da sona ermesi planlanıyordu. Aynı zamanda Hüseyin'in çetesine destek veren zenginlerin bulunması ve mal

⁶¹ Protokol əkstrennoqo obedinyonnoqo zasedaniya otvetstvennix rabotnikov Qeokçayskoqo uyezda. 21 oktyabrya 1921 qoda. AR DA, f.1059, siy.1, iş 1, v. 15-16.

⁶² Zaklyuçeniye upolnomoçennoqo sledstvennoy,....., v.259-260.

varlıklarına el konulması istendi. Tutuklanan grup üyeleri ve el konulan mallar Ağdaş'ta toplanacaktı.⁶³

Bu emri yerine getirmek için Ekim ayının son günlerinde Hüseyin efendi grubuna yönelik bir operasyon başlatıldı. Ancak tüm bu çabalara rağmen Hüseyin'in çetesine mensup kişilerin bulunması ve tutuklanması gerçekleşmedi. Sovyet kuvvetleri yalnızca bölge sakinlerinin birkaçının mülklerine el koymağı başardı. Hüseyin Bey'in grubuna doğrudan üye olmayan ve bu gruba yardımda bulunan 31 kişi de tutuklandı, iki tüfek ve çok sayıda büyük baş hayvana el konuldu. Bu operasyona katılan bazı katılımcılar, Mircafer Bağirov'a verdikleri raporlarda, yerel halkın desteğini alan Hüseyin'in grubunu çökertmeni çok zor olduğunu belirttiler. Bu raporlar, Hüseyin'in grubunun bölge insanlarıyla yakın temas halinde olduğunu ve Hüseyin'in planlanan operasyonlar hakkında bölge insanları tarafından zamanında anlatıldığını belirtti. Hüseyin'in grubuyla etkin bir şekilde savaşmak için, Sovyet hükümetinin bölge sakinleri arasındaki komünist propagandasını güçlendirmek tavsiye edildi.⁶⁴

Hüseyin'in grubunu etkisiz hale getirmek mümkün olmayınca bu grubun üyeleriyle yeniden pazarlık yapılmaya çalışıldı. Kasım 1921'in başlarında, Hüseyin Bey'in grubu üç küçük gruba ayrıldı. Ali efendi liderliğindeki 1. grup Nuha ili 4. mahallesinde, Hüseyin Efendi liderliğindeki 2. grup Ağdaş ili 1. mahallesinde ve 3. grup Ağdaş iline bağlı 3. mahallede faaliyette idi. Kasım ayının ilk yarısında 1. ve 3. grup üyeleriyle görüşmeler yapıldı. Aparılan tartışmalardan sonra 1. ve 3. grup üyeleri, grubun her üyesinin dokunulmazlığına ilişkin belgelerin İçişler bakanı M.C Bağirov tarafından imzalanması şartıyla silahı teslim etmenin mümkün olduğunu belirttiler. Hükümet temsilcileri bu görüşmelerde grup üyelerinin dokunulmayacağına dair vaatler verdiler. Bu nedenle, grubun bazı üyeleri, direnişi sürdürmenin zor olacağını gördükleri için silahlarını teslim etmeyi uygun gördüler. Hüseyin Bey bile verilen sözler karşılığında direnişi durdurmaya karar verdi. Karşılıklı anlaşmaya göre, Hüseyin Bey silahını 10 Aralık 1921'de Nuha'ya 25 kilometre uzaklıkta Sovyet temsilcilerine teslim edecekti. Ancak bu kez, Sovyet yetkililerinin gerçek niyetlerinin farkında olan Nuha sakinleri, Hüseyin Efendinin tutuklanacağı konusunda uyardı. Bu nedenle Hüseyin Bey tutuklanma tehdidinden kaçmak için tekrar gizlice dağlara çekildi.⁶⁵

⁶³Dokladnaya zapiska zaveduyuşeqo poliçeskoqo byuro V.Serqeyeva upolnomoçennomu, AzTSİKa i zamnarkonvnutelu İ. İbraqimovu ot 21 oktyabrya 1921 qoda. AR DA, f.1059, siy.1, iş 1, v. 11; Boyevoy prikaz N-1 po Aqdaşskomu, Nuxinskomu i Qeokçayskomu uyezdama ot 26 oktyabrya 1921 qoda. AR DA, f.1059, siy.1, iş 1, v. 9.

⁶⁴Postanovlenoye N-44 obyedinyonnoqo zasedaniya çlenov uyezdispolkoma s uçastiyem otvetstvennix sovratobnikov uyezda ot 8 noyabrya 1921 qoda. AR DA, f.1059, siy.1, iş 1, v. 119. Tov. Baqirovu ot Yaxya efendi. AR DA, f.1059, siy.1, iş 1, v. 26.

⁶⁵ Tov. İbraqimovu ot naçalnika milisii 3-qo uçastka Aqdaşskoqo uyezda. AR DA, f.1059, siy.1, iş 1, v. 172.

Ancak Hüseyin dağlara çekilmeden önce grubunun birçok üyesi silahsızlanmaya zorlandı. Böylece Hüseyin'in grubunun üyelerinin çoğunu yakalamak mümkün oldu. Onlara verilen sözler tutulmadı. Silahlarını bırakan grup üyeleri tutuklandı. Aralık 1921'de, Hüseyin'in grubu için ikinci bir af kapsamında, grubun bazı üyeleri beraat etti. Hüseyin gıyaben ölüm cezasına mahkum edildi. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Askeri Mahkemesinin 25 Şubat 1923 tarihli kararına göre, Hüseyin Bey tutuklanırken hemen infaz edilecekti.⁶⁶ Böylece Hüseyin Bey'in iki yıldan fazla süren direniş hareketine son vermek mümkün oldu. Kullanılan kaynaklarda onun hakkında kapsamlı ve detaylı bilgiler verilmediği için Hüseyin Bey'in hayatı hakkında kesin bir şey söylemek oldukça zordur.

---

⁶⁶Priqovor Verxovnoqo Revolyusionnoqo Tribunalala Azerbaydjanskoy Sovetskoy Sosialistiçeskoy Respubliki, AR DA, f.1059, siy.1, iş 7, v. 303.

Sonuç

Kardeş Azerbaycan'ı Bolşevik- Daşnak mezaliminden kurtarmak için 1918 senesinde Azerbaycan'a gelmiş, Azerbaycan'ı vatan olarak seçmiş ve kendi rızası ile Azerbaycan'da kalmayı tercih etmiş Türk askerleri ve subayları, Bolşevik işgalinin bu vatana getirdiği felaketlerle barışmadılar ve Azerbaycan halkıyla birlikte Sovyet işgalına karşı aktif direniş hareketine katıldılar. Azerbaycan'da Bolşevik işgaline karşı çıkan tüm isyanların başında şüphesiz Azerbaycan halkı ve Cumhuriyet Ordusu personeli gelmektedir. Ancak Türk subaylarının bu isyanlara katılması Sovyet işgalına karşı direniş hareketini daha da genişletmiş ve etkisini artırmıştır. Karşılaştıkları tehditlere rağmen Türk asker ve subayları Azerbaycan halkıyla birlikte Bolşevik işgaline karşı savaşmış, Azerbaycan'ın bağımsızlığı uğruna canlarını feda etmişlerdir. Bu isyanlar, iki devletin tek milletinin ortak değerler için omuz omuza mücadele edebildiğini ve şerefli mücadelenin şanlı geçmişi olduğunu daha bir kez yansıtmıştır. Özgürlük uğruna isyanlar Sovyet güçleri tarafından acımasız şekilde bastırılrsa da Türk asker ve subaylarının bu isyanlara katılımı şanlı Türk tarihinde Azerbaycan-Türk askeri kardeşliğinin en parlak sayfalarından biri olarak ebediyen kalacaktır.

Kaynaklar

AKKOR, M. I., “Dünya Savaşı Döneminde Kafkasya’da Bulunan Türk Esirleri”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, Kafkasya Özel Sayısı, s.43-59.

AŞIRLI, A., *Nargin adasında türk esirleri*, Elm və təhsil, Bakı 2011.

Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika (1918-1920), Vneşnyaya politika, Azerbaydjan, Bakı 1998.

BAYKARA, H., *Azerbaycan istiqlal mübarizesi tarihi*, Azərneşr, Bakı 1992, s.269.

BERKÜK, İ., *Büyük harpte Şimali Kafkasdakı fealiyyətimiz və 15. Fırkanın harekatı ve muharibeleri*, 94 sayılı askeri mecmuanın tarih kısmı, N-35, 1934.

Birinci dünya harbinde türk harbi Kafkas cebhesi 3ncü ordu harekatı, C. II. Genelkurmay basım evi, Ankara 1995.

Boyevoy prikaz N-1 po Aqdaşskomu, Nuxinskomu i Qeokçayskomu uyezdam ot 26 oktyabrya 1921 qoda. *Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi (AR DA)*, fond.1059 (f), siyahı (siy.).1, iş 1, vərəq (v) 9.

ƏLİZADƏ, N., *Lenkeran qezası zəhmətkeşlərinin Sovet hakimiyyətinin qələbəsi və möhkəmləndirilməsi uğrunda mübarizesi tarieinden*, Azərneşr, Bakı 1963.

DARABADİ, P., *Voenno-politiçeskaya istoriya Azerbaydjana (1917-1920 qodu)*, izdatelskiy dom, Kavkaz, Bakı, 2013.

Doklad ot Aqdaşskoy Çrezvıçaynoy troyki, N-434, 18.08.1921. *AR DA*, f.1059, siy.1, iş 7, v. 19.

Dokladnaya zapiska zaveduyuşey Politiçeskoqo byuro Aqdaşskoqo uyezda Vladimira Serqeyeva, *AR DA*, f.1059, siy.1, iş 1, v. 11.

KADİŞŞEV, A., *İntervensiya i qrajdanskaya voyna v Azerbaydjane*, Voinizdat, Moskva 1960.

KARABEKİR, K., *İstiqlal harbimiz*, Türkiyə yaym evi, İstanbul 1960.

KARAKÖSE, N., *Afrika qrupları komutanı, Kafkas İslam Ordusu komutanı Sütlüce fabrikasının sahibi Nuri paşa (Killigil) [Enver paşanın kardeşi]*, Ötüken, İstanbul 2012.

KAŞIYUĞUN, A., “I.Dünya savaşında esirler üzerine bazı degerlendirmeler”., *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Nisan 2018, C. 4, S. 1, s.74-98.

KATİBLİ, M., *Çinqiz İldırım*, Azərneşr, Bakı 1964.

İBRAQİMOV, B., *Jizn otdannaya narodu*, Azərneşr, Bakı 1989.

İnternatsionalnaya pomoş XI armii v borbe za pobedu sovetsskoy vlasti v Azerbaydjane. *Dokumentı i materialı*. 1920-1921, Azərneşr, Bakı 1989.

“Lenkeran İsyanı”, *Azərbaycan Halq Cümhuriyyətinin ensiklopediyası*, C.II, Baş redaktor Yakup Mahmudov, Lider neşriyyatı, Bakı 2005, s.164-165.

MEHMETZADE, M. B., *Milli Azərbaycan hərəkatı*, Azərbaycan kùltür dərnegi yayınları N-40, Ankara 1991.

“Qarabağ İsyanı”, *Azərbaycan Halq Cümhuriyyətinin ensiklopediyası*, C.II, Baş redaktor Yakup Mahmudov, Lider neşriyyatı, Bakı 2005, s.130-131.

QASIMLI, M., *Birinci Dünya müharibəsi illərində böyük dövlətlərin Azərbaycan siyasəti*, III hissə, Adiloğlu neşriyyatı, Bakı 2004.

Postanovlenoye N-44 obyedinyonnoqo zasedaniya çlenov uyezdispolkoma s uçastiyem otvetstvennix sovrabotnikov uyezda ot 8 noyabrya 1921 qoda. *AR DA*, f.1059, siy.1, iş 1, v. 119.

Protokol ekstrennoqo obyedinyonnoqo zasedaniya otvetstvennix rabotnikov Qeokçayskoqo uyezda. 21 oktyabrya 1921 qoda. *AR DA*, f.1059, siy.1, iş 1, v. 15-16.

POXALYUK, K., “Prostranstvo plena Pervoy mirovoy: laqer dlya turetskix plennix na ostrove Narqen (1915-1918 q.)”, *Mejdunarodnaya jizn, Spetsialniy bıpusk: İstoriya bez kpyur, Velikaya vojna*, Naçalo, Moskva 2014, s.100-128.

PRİVOLNIY, A., *Nad Muqanyu zarevo Oktyabrya*, Azərneşr, Bakı 1967, s.180.

Priqovor Verxovnoqo Revolyusionnoqo Tribunalala Azerbaydjanskoy Sovetskoy Sosialistiçesкой Respubliki, *AR DA*, f.1059, siy.1, iş 7, v. 303.

RESULZADE, M. E., *Azərbaycan Cümhuriyyəti*, Elm, Bakı 1990.

RESULZADE, M. E., *Esrimizin Siyavuşu Çağdaş Azərbaycan edebiyatı, Çağdaş Azərbaycan tarixi*, Genclik, Bakı 1997.

RÜŞTÜ, “Büyük harpte Bakı yollarında 5. Kafkas firkası”, 93 sayılı Askeri mecmuanın tarix kismı, Askeri matbaa, N-34, Ankara 1934.

Sbornik prikazov po voennomu vedomstvu Azerbaydjanskoy Demokratiçesкой Respubliki, Sostavitel Atamalı Şaxbazov, T.III, Maarif, Bakı 2018.

SEYİDLİ, M., 28 May istiqlal yolunda Azeri telebeleri, Azərbycan Ordusu qezetı, 28 may 1998-ci il.

SÜLEYMAN, İ., *15. Piyada tümeninin Azərbaycan ve Şimali Kafkasyadaki hərəkatı ve müharibeleri*, 103 sayılı Askeri mecmuanın tarix kismı, Askeri matbaa, N-4, Ankara 1936.

SÜLLEYMANOV, M., *Azərbaycanda türk şəhidlikləri*, Herbi neşriyyat, Bakı 1999.

SÜLEYMANOV, M., *Azərbaycanı vətən seçmiş türk herbçiləri*, *Azərbaycan Orudusu* qəzeti, 2 noyabr 1999-cu il.

SÜLEYMANOV, M., *Mehmandarov*, Herbi neşriyyat, Bakı 2000.

SÜLEYMANOV, M., *Azərbaycan Ordusunun tarixi*, C.II, Maarif neşriyyatı, Bakı 2018.

SÜLEYMANOV, M., *Azərbaycan Ordusunun tarixi*, C.III, Maarif neşriyyatı, Bakı 2018.

ŞEYXZAMANLI, N., *Azərbaycan istiqlal mücadiləsi hatirələri*, Azərbaycan neşriyyatı, Bakı 1997.

Tov. Baqirovu or Yaxya efendi. AR DA, f.1059, siy.1, iş 1, v. 26.

Tov. İbraqimovu ot naçalnika milisii 3-ço uçastka Aqdaşskoço uyezda. AR DA, f.1059, siy.1, iş 1, v. 172.

TUĞAC, H., *Bir neslin devamı*, Mars matbaası, Ankara 1966.

YÜCEER, N., *Birinci dünya savaşında Osmanlı ordusunun Azərbaycan ve Dağıstan Harekatı*, Genelkurmay basım evi, Ankara 1996.

Zaklyuçitelnoe postanovlenie o predanii sudu Quseyn efendi Omarzade, mamed efendi Omarzade, Ali İskender Sultanova i druxix v çisle desyati çelovek, s.230// AR DA, fond 1059, siyahı 1, iş 7, vərəq 230-232.

Zaklyuçeniye upolnomoçennoço sledstvennoy çasti bandotdeleniya AZÇEKA. AR DA, f.1059, siy.1, iş 7, v. 258-264.

Zaklyuçeniye naçalnika otdeleniya po borbe s banditizmom, AR DA, f.1059, siy.1, iş 7, v. 117-118.

BULANOVA, O., *Ostrov Narqen – tri kilometra ada, boli. Smerti i tayn* [https://azerhistory.com/?p=5316\(12.12.2021\)](https://azerhistory.com/?p=5316(12.12.2021)).

GAFAROV, V., *“Birinci Dünya Savaşı yıllarında rus esirlerin tutuldukları Osmanlı kampları ve Yozqat üsera garnizonu”*, [https://bozoksempozyumu.bozok.edu.tr/dosya/cilt2/122-131.pdf\(12.12.2021\)](https://bozoksempozyumu.bozok.edu.tr/dosya/cilt2/122-131.pdf(12.12.2021)).

QURBANOV, M, ƏLİZADE, H., *“Cumhuriyyətimizin fedailəri-Yusif Camal bey (Camal Paşa) ve silahdaşları”*, [http://www.anl.az/down/meqale/zaman/2014/iyul/380686.htm\(12.12.2021\)](http://www.anl.az/down/meqale/zaman/2014/iyul/380686.htm(12.12.2021)).

ÖZBEY, H. G., *“Nargin adası: Hazarın ortasında unutilan şehitler”*,

[http://www.gercekhayat.com.tr/kapak/nargin-adasi-hazarin-ortasinda-unutulan-sehitler/\(12.12.2021\).](http://www.gercekhayat.com.tr/kapak/nargin-adasi-hazarin-ortasinda-unutulan-sehitler/(12.12.2021).)

Laqer dlya turetskix voennoplennih na ostrove Narqen, [https://ru.wikipedia.org/wiki/\(12.12.2021\).](https://ru.wikipedia.org/wiki/(12.12.2021).)